

Zvonimir Junković

Nice

DIOBA POSAVSKIH GOVORA

1. Zajednička je osobina svih staroštokavskih govora u Posavini postojanje akuta u nezadnjem slogu riječi kao *sūša*, *sačūvam*¹. Razlike između posavskih prozodijskih sustava počivaju na čuvanju ili gubljenju akuta u posljednjem slogu: *rūkē* ili *rūkē*, *vodē* ili *vodē*, na prirodi tona u slogovima produljenim ispred sonanata: *tavān* ili *tavān*, *zākōn* ili *zākōn*, te na proširenosti novoštokavskih naglasaka u primjerima *voda*, *rūkē*, *tavana*, *zākona* i sl. Na osnovi tih razlika, Ivšić je podijelio posavske govore u ovih devet skupina: (I) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākōna*; (II) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē* i *rūkē*, *tavān*, *zākōn* i *zākōn*, *tavāna*, *zākōna* i *zākona*; (III) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākōna*; (IV) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākōna*; (V) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākona*; (VI) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē* i *rūkē*, *tavān*, *zākōn* i *zākōn*, *tavāna*, *zākona* i *zākōna*; (VII) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākona*; (VIII) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākona*; (IX) *voda*, *rūka*, *vodē*, *rūkē*, *tavān*, *zākōn*, *tavāna*, *zākona*. U jednom dijelu skupine (IV) - Siče, Magića mala - dolaze likovi *tavān* = *vodē* i *zākōn* = *rūkē*. Iz navedenog se pregleda vidi da Ivšiću služi za osnovicu uspoređivanja novoštokavski standardni sustav: skupina (I) shvaćena je kao najstarija, jer u njoj ima najmanje novoštokavskih naglasaka, a skupina (IX) kao najmlađa, jer u njoj imaju novoštokavsku akcentuaciju svi prozodijski likovi osim onih koji su sačuvali akut u nezadnjem slogu. Glavno bi mjerilo za svrstavanje posavskih govora bili, prema tome, odnosi kao *rūkē* - *rūkē*, *tavān* - *tavān*, *tavāna* - *tavāna*; na drugo bi mjesto došle razlike kao *rūkē* - *rūkē*, a najmanje bi važne bile razlike *tavān* - *tavān*, *zākōn* - *zākōn*: one služe Ivšiću jedino za podjelu sustava unutar iste skupine.

2. Dijalektolozi se često prigovara da razvrstavaju govore po mjerilima koja su dobrim dijelom samovoljna, što ima za posljedicu nejednake diobe istih dijalekatskih područja. Takvu je samovolju zasad nemoguće ukloniti, jer svi istraživači nemaju ni jednake poglede na jezik ni jednako lingvističko obrazovanje. Raznolikost se u svrstavanju može ipak znatno smanjiti ako poštujemo stanovita načela: za osnovicu uspoređivanja morali bismo uvijek uzimati takav teoretski sustav iz kojega se po strogo određenim pravilima izvode svi stvarni sustavi; pravila ili preoblike (transformacije) preinačuju u većoj ili manjoj mjeri osnovni sustav, pa se po svom dometu dađu svrstati u važne i manje važne; dioba bi se dijalekata morala uvijek vršiti na temelju naravi i broja takvih preoblika. Primijesimo li navedena načela na posavske prozodijske sustave, doći ćemo do zaključka da na tom području postoje tri vrste preoblika: (a) morfološke (morfonološke), koje imaju za posljedicu razlike kao *tavān* - *tavān*, *zākōn* - *zākōn*; (b) fonološke, iz kojih proizlaze odnosi kao *rūkē* - *rūkē*; (c) fonetske, koje uzrokuju odnose kao *voda* - *vōda*, *zākōna* - *zākona*.

3. Duljenje ispred sonanata *m*, *n*, *ŋ*, *l*, *ʎ*, *r*, *v* i *j* u zatvorenom slogu nije na posavskom području uvjetovano samo fonetski ili fonološki: pored *stārca*, *nōvci*, *rēn* "hren", postoje i oblici kao *derza* "momka", *glavna*, *grunt*. Ni ton produljenog vokala ne može se odrediti mehanički: u Sičama imamo *stārca* i *sūnce*, a u pojedinim skupinama mogu supostojati likovi kao *ocēm* i *tavān*. Jasno je, dakle, da se kvantiteta i ton u određenim slučajevima moraju objasniti morfonološki. Svaka je akcenatska cjelina, s morfološkoga gledišta, slijed oznaka ili morfema, a svaka oznaka posjeduje određene akcenatske osobine. Na osnovu tih osobina, u cjelinu se uvodi akcenat - granica koja dijeli slijed na dva pojasa, početni (neobavezni) i završni (obavezni); usp. gen. sg. +*tav/an-a*+, +*zaa-k/on-a*+, +*vol-/a* - nom. sg. +*tava/N-^o*+, +*zaa-ko/N-^o*+, +*voL-/^o*+. Simbol + označuje granice između cjelina, simbol - granice između morfema, ^o obilježuje praznu moru, tj. takvu osnovnu prozodijsku česticu ili počelo koje nema tvarnog uporišta, velika slova označuju sonantne konsonante i poluvokale koji imaju vrijednost morâ, kosa zagrada obilježuje akcenat. U navedenim primjerima, sonanti imaju vrijednost prozodijskih počela ispred prazne čestice, a ispred punih vokala ponašaju se kao konsonanti. Ispred mora-sonanata

vokali se udvajaju: +tavaa/N-⁰+, +zaa-koo/N-⁰+, +vooL-/⁰+. Prazna mora i more-sonanti predstavljaju nestalna počela, koja ne mogu zauzimati prvo mjesto u završnom pojasu; kad nestalna mora zauzima taj položaj, akcenatska se granica pomiče prema početku cjeline i ustaljuje se ispred prvog stalnog počela: +tava/aN-⁰+, +zaa-ko/oN-⁰+, +vo/oL-⁰+. Ti se likovi fonetski ostvaruju kao sljedovi *tavān*, *zākōn*, *vōl* u Sičama i Magića mali. Oblik *sūnce* objašnjava se ovako: polazni je akcenat +s/uN-⁰c-e+, a udvajanje ispred N daje +s/uuN-⁰c-e+; budući da prvo mjesto u završnom pojasu zauzima puna mora *u*, nema uvjeta za pomak akcenta. U većini govora izvan sičanske okoline, pomak se akcenta vrši prije udvajanja, tako da se likovi +tav/aN-⁰+, +zaa-k/oN-⁰+, +v/oL-⁰ izjednačuju s likom +s/uN-⁰c-e+, odakle, nakon udvajanja: +tav/aaN-⁰+, +zaa-k/ooN-⁰+, +v/ooL-⁰+, što daje fonetske sljedove *tavān*, *zākōn*, *vō(l)*.

4. Pošto izbrišemo prazne more, pošto izjednačimo sonante koji imaju vrijednost prozodijskih počela sa sonantima koji se ponašaju kao konsonanti ili poluvokali, tj. kao neslogotvorni dijelovi slijeda, i pošto granice između oznaka zamijenimo granicama između slogova, akcenatske se cjeline pretvaraju u fonološke sljedove, npr. +vol-/a+, +vo/oL-⁰ → +vo-l/a+, +vo/ol+. S fonološkog stajališta, posavski se prozodijski sustavi dadu svrstati, prema Ivšićevim podacima, u tri skupine. U skupinu A idu govori koji imaju ovakve likove: +vo-d/a+, +ruu-k/a+, +vo-de/e+, +ruu-ke/e+, +ta-v/a-na+, +zaa-k/o-na+. Unutar te skupine, razlikujemo dvije podloge: običnu s likovima +ta-v/aan+, +zaa-k/oon+, i sičansku s likovima +ta-va/an+, +zaa-ko/on+. Skupina A obuhvaća Ivšićeve tipove (IV), (V) i (VII). Skupina B (Ivšić I, II, III, VI, VII) obuhvaća govore s fonološkom preoblikom koja se daje izraziti ovako: *e* → *E*; *ee-e*, +. Navedena se formula čita na slijedeći način: prozodijsko počelo (*e*) postaje slabo (*E*) ako se ispred njega nalazi slijed *ee-e*, tj. jedna mora što pripada istom slogu i dvije more što pripadaju prethodnom slogu, te ako se iza njega nalazi granica akcenatske cjeline. Jake more u fonološkom sloju slične stalnim morama u morfološkom sloju po tome što su ostvarive neposredno iza akcenta, a slabe su more slične nestalnim, jer ne mogu zauzimati taj položaj. Kad akcenatska granica prolazi ispred slabog počela, ona se pomiče prema početku cjeline i ustaljuje se ispred prve jake more. Na taj način,

u skupini *B* dobivamo: $+ruu-ke/e+ \rightarrow +ruu-ke/E+ \rightarrow +ruu-k/eE+$. Ostali su likovi jednaki onima kakve imaju govori skupine *A* s običnom podlogom. U skupini *C* (Ivš. IX), imamo preobliku koja se izražava formulom: $e \rightarrow E; e, +$. Slabljenje obuhvaća posljednju moru posljednjeg dugog sloga te se ne odnosi samo na likove kao $+ruu-ke/e+$ nego i na likove kao $+vo-de/e+$, pa dobivamo sljedove $+vo-d/eE+$; $+ruu-k/eE+$. Ostali su likovi jednaki onima u skupini *A* (obična podloga)².

5. Prva fonetska preoblika sastoji se u zamjeni akcenta (granice) naglaskom - tvarnim isticanjem prve more u završnom pojasu: $+ta-v/a-na+, +ta-v/aan+, +vo-de/e+ \rightarrow +ta-v"a-na+ = tavāna$, $+ta-v"aan+, +vo-de"e+$. Naglasak na prvoj mori dugog sloga pretvara se zatim u silaznu naglašenu dužinu - $+ta-v"ā:n+ = tavān$, a naglasak na završnoj mori dugog sloga u uzlaznu naglašenu dužinu - $+vo-d"é: + = vodē$. Postoje, međutim, i novoštokavske preoblike, izražene formulom $e-"e \rightarrow 'e-'e$, po kojima se isticanje usredotočeno na jednoj mori pretvara u isticanje dviju susjednih mora odvojenih slogovnom granicom: $+vo-d"a+ \rightarrow +v'o-d'a+ = vòda$, $+ruu-k"a+ \rightarrow +ru'u-k'a+ = rùka$, $+zaa-k"oon+ \rightarrow +za'a-k'oon+ = zákōn$. S obzirom na uvjete u kojima se jednomorno isticanje zamjenjuje dvomornim, razlikujemo u staroštokavskoj Posavini ovih pet slučajeva: (1) ispred slijeda $e-"e$ dolazi jedna mora (*e*) koja nije odvojena slogovnom granicom, a iza toga slijeda dolazi granica akcenatske cjeline, usp. $+ruu-k"a+ \rightarrow +ru'u-k'a+$ (Ivš. I); (2) ispred slijeda $e-"e$ isti uvjet kao pod (1), a za ono što dolazi iza $e-"e$ nema posebnog uvjeta; ta je preoblika nesamostalna - javlja se uvijek samo s preoblikama (1) ili (3), i fakultativna, pa ima za posljedicu inačice - $+ruu-k"ee+$ i $+ru'u-k'ee+$, $+zaa-k"oon+$ i $+za'a-k'oon+$, $+zaa-k"o-na+$ i $+za'a-k'o-na+$; (3) bez uvjeta ispred $e-"e$, granica akcenatske cjeline iza toga slijeda, usp. $+vo-d"a+, +ruu-k"a+ \rightarrow +v'o-d'a+, +ru'u-k'a+$ (Ivš. III, IV); (4) ispred $e-"e$ kao pod (1), iza $e-"e$ slogovna granica - $+zaa-k"o-na+ \rightarrow +za'a-k'o-na+$ (Ivš. V); nesamostalna preoblika, koja dolazi samo u savezu s preoblikom (3); (5) bez posebnih uvjeta; preoblika se primjenjuje čim postoji opći uvjet - postojanje slijeda $e-"e$ (Ivš. VII, VIII, IX).

6. Fonološke preoblike o kojima je ovdje bila riječ najvažnije su mjerilo za svrstavanje posavskih govora, jer one smanjuju broj mogućnosti, što znači da mijenjaju sustav kao cjelinu. Morfonološke preoblike ne smanjuju broj mogućnosti: tamo gdje je ton ispred sonanata uzlazan - *tavān*, *stārca*, mogući su, u istim položajima, i silazni tonovi - *mokrā*, *sūnce* (Siče), a u govorima gdje je ton ispred sonanata silazan - *tavān*, *stārca*, mogući su, pod jednakim okolnostima, i uzlazni tonovi - *vodē*, *sūša*; te preoblike mijenjaju samo neke odnose unutar sustava - povećavaju ili smanjuju čestotu pojedinih prozodijskih likova. Fonetske preoblike ne mijenjaju ni sustav kao cjelinu ni odnose između dijelova tog sustava; one preinačuju tek vanjski izgled jedinica; budući da je svaki dijalekat skup mogućnosti a ne skup ostvarenja, fonetske su preoblike najmanje važne za diobu posavskih govora. Na osnovi svega što je rečeno o raznim vrstama preoblika, dioba se štokavskih govora u Posavini daje sažeto prikazati na ovaj način:

		1	12	3	32	34	5
A	a			Siče			
	b			IV		V	VII
B		I	II	III	VI		VIII
C							IX

Velikim slovima *A*, *B*, *C* označene su skupine (fonološke preoblike, t. 4). Malim slovima *a* i *b* obilježene su podskupine u skupini *A* (morfonološke preoblike, t. 3). Arapskim su brojkama označene fonetske novoštokavske preoblike (t. 5), a rimskim brojkama Ivšićeve skupine.

BILJEŠKE

¹ Stjepan Ivšić, *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München, 1971.

² O morfonološkim i fonološkim preoblikama govorim opširnije u svom Prilogu za suvremenu čakavsku dijalektologiju, *Čakavska rič* 1 (1973), i u referatu na *Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju*, Zagreb, 1978 - Dioba kajkavskih govora: porodice, tipovi i savezi.